

A kutatás eredményeit összefoglaló szabad szöveges jelentés

A nagy anyag rendezett gyűjtéséhez fogható fontos eredménynek tartom a törökségi népzene elemzését, osztályozását, melyek több népzene esetében egyedülálló zenei áttekintést nyújtanak. A zenei osztályozások teljes részletességükben a dolgozat 1b fejezetében ismertetett könyveimben olvashatók (Sipos 1994a, 1995, 2000a, 2001c, 2002a, 2004a, 2005a, 2005b, 2009a, 2009c, 2014a, Sipos–Csáki 2009; Sipos–Hoppál 2010 és Sipos–Tavkul 2012, 2015), a 3. részben az egyes törökségi repertoárok osztályozása sok kottapéldával, a 4. részben a magyar népzene főbb dallamstílusai törökségi kapcsolatainak vizsgálata, az 5. részben pedig a törökségi népzene rövid összefoglaló áttekintése olvasható.

Főképpen kiadványok és mások gyűjtései alapján áttekintettem számos, most részletesen nem elemzett törökségi népzene (pl. szibériai török, gagauz, karaim, krími és dobrudzsai tatár, üzbég, tadzsik, ujjur és sárga ujjur), ezekre legfeljebb utalásszerűen térek ki, az összehasonlító kutatásba történő bevonásuk egy következő fázis, vagy talán egy következő kutató nemzedék feladata lesz.

A vizsgálatok alatt bebizonyosodott, hogy kevés kapcsolat van a török népek nyelvi és a zenei viszonyai között, valószínűleg részben az eltérő szubsztrátumok miatt. Például az anatóliai törökök nagyon összetett formáival szemben a velük közeli nyelvrokon azerik alig néhány egyszerű zenei formával élnek. Ugyanígy, a délnyugati *adaj* kazakok egyszerű kisambitusú diatonikus dallamaival szemben a mongóliai kazakok zenéjét szenvedélyesen fel-alá hullámzó pentaton dallamok uralják, noha a két csoport nyelve lényegében megegyezik. A példák számát még szaporíthatnánk.

Számos összetett török népdalrepertoár egymásnak ellentmondó, eltérő eredetre utaló zenei rétegeket is tartalmaz (pl. anatóliai török, karacsáj, kazak és kirgiz), ugyanakkor szinte minden törökségi népzeneben jelentős az egyszerű egy- vagy kétsoros formák aránya, sőt vannak lényegében néhány egyszerű dallamtípusra visszavezethető népzene is (pl. azeri, türkmén, üzbég, jakut stb.).

Anatólia különösen sokrétű népzeneje nyilvánvalóan nagymértékben a törökök által elfoglalt bizánci terület összetett etnikai viszonyainak a mai tükré. Ez a legkomplexebb a törökségi népzene között, és sokszínűségét tekintve a világ népzenei között is előkelő helyre sorolható (3a fejezet). Ugyanakkor az anatóliai törökséggel közeli nyelvi viszonyban levő azeri,

türkmén és üzbég népzeneik döntően egyszerű, kisambitusú dalokból álló dallamvilága erősebb iráni, és kisebb részben kaukázusi kapcsolatokra utal (3c, d, e fejezet).

A Kaukázus északi oldalán élő karacsáj-balkár és nogaj népek zenéje jóval összetettebb (3f fejezet) mint a dél-kaukázusi törökségé (3c fejezet), és egyes dallam-rétegeiben is nagymértékben különbözik attól. Az előbbieknél számos olyan zenei réteg van, mely velük szomszédos kaukázusi népeknél is megtalálható, és tőlük került be e törökségi népek zenéjébe.

A kirgiz és különösen a kazak népzene is összetett, de az anatóliaitól nagy mértékben eltérő zenei rétegekből áll, a szintén meglehetősen sokszínű ujjur és sárga ujjur népzene pentaton rétegei pedig az északi török–mongol–kínai zenei világba vezetnek.

A pentaton törökségi övezet Kínától az ujjurokon, a mongolokon, a dél-szibériai törökségen, valamint az északi és keleti kazak területeken át a Volga–Káma–Bjelaja-vidéken élő csuvas, tatár, baskír népekig terjed, és jellemző a magyar népzene legtöbb régebbi, és néhány újabb rétegeire is. Az északi és keleti törökök közül csak a mai területükre később érkező és hatalmas területen elszórva élő jakutok zenéje nem pentaton. A pentaton (és rész-pentaton) skálákon mozgó törökségi dallamok azonban igen eltérő formákat öltetnek, és a különböző pentaton skálák sem egyforma súllyal képviseltetik magukat az egyes népek zenéiben, amire pl. a cseremis, csuvas, tatár, baskír és mongol népzene közös és eltérő rétegei is kiváló példával szolgálnak (3a, 4a, 4b, 5 fejezet). Az orosz, a finnugor és más népek pentaton jelenségei külön vizsgálat tárgyát kell, hogy képezzék.

Ezzel szemben a délebbre élő törökség népzenejét diatonikus és alapvetően kisambitusú, egyszerű dallamvilág uralja. Itt összetettebb, nem pentaton dallamformák inkább csak Anatóliában és egyes közép- és dél-kazak, illetve részben kirgiz területeken bukkannak fel. Mindezzel összhangban a mikrohangok használata is gyakoribb délebbre (anatóliai törökök, azerik, türkmének és üzbégek), ezek a középső karacsáj-balkár, kirgiz, kazak területeken kevésbé jellemzőek, a pentaton övben pedig elhanyagolhatóan ritkán fordulnak elő. A diatonikus skálákon belül a vizsgált népeknél a moll jellegűek dominálnak, nagyterces skálák (főleg dúr jellegűek) nagyobb arányban főként a karacsáj-balkárok és a kirgizek között tűnnek fel.

Az egyes törökségi népzeneik ugyan nagymértékben eltérnek egymástól, de esetenként közös zenei tulajdonságok, sőt közös zenei rétegek is megfigyelhetők bennük. Ezek egy részét részletesebb elemzésben dolgozatom 4. fejezetében mutatom be. A 4a fejezetben a Volga–Káma–Bjelaja-vidéki és más török népek, valamint a magyarok és a mongolok kvintváltó dallamait vetem össze, a 4b és 4c fejezetekben pedig a magyar (és nemzetközi) siratóstílus, a pszalmódizáló stílus és a gyermekjáték dallamok törökségi hátterét rajzolom meg. Egyes

törökségi népek közös rétegeihez példaként említem még a kisambitusú, egy-két rövid sorból álló fríg dalok csoportját, melyek a magyar népzében nem formálnak erős réteget, de annál fontosabbak az anatóliai és különösen az azeri, türkmén, üzbég és adaj kazak népzében.

Az összefoglaló táblázatok bemutatása előtt hadd idézzem fel, hogy a törökségi népzék nem csak az általuk beolvasztott népek zenéjével állnak gyakran kapcsolatban, de a velük szomszédos nem törökségi népek zenéjével is. Délebbre erős iráni kapcsolatokat látunk (azerik, anatóliai törökök, türkmének, üzbégek), északon és keleten a mongolok nagyobb ívű pentaton zenéjéhez fűződő kapcsolatok bukkannak fel (mongóliai és keleti-északi kazakok, egyes szibériai törökök, csuvasok, tatárok, baskírok), a Kaukázus vidékén pedig cserkesz, kabard, alán és más kaukázusi népekkel való zenei összeolvadás jegyeit figyelhetjük meg (karacsáj-balkárok, nogajok). Törökország zenéje kétségkívül a beolvasztott és eltörökösödött alaprétegek kultúráját (is) nagy mértékben tükrözi, a szibériai törökség alapvetően pentaton, ám a mongol–Volga–Káma–Bjelaja-vidéki pentaton formáktól alapvetően eltérő zenéje további alapos összehasonlító vizsgálatokat igényel. A mai területükre később vándorló jakutoknak a többi török néptől eltérő motivikus, szerkezetében egyes finnugor elemi motivikus zenékhez hasonló formái ugyancsak további kutatásokat tesznek szükségessé.

Az 1. ábrán a törökségi népzék egy csoportosítását látjuk. Az első csoportba az anatóliai törököt soroltam, igen összetett, nem pentaton népzékünkkel. Az 2. csoportot alkotják az azerik, akiket szoros kapcsolatok fűznek a kaukázusi és az iráni hagyományokhoz, valamint a türkmének, erős iráni zenei hatásokkal. A 3. csoportban vannak a dominánsan pentaton népzékű északi török népek: a tatárok, baskírok, egyes altáji törökök, ojrátok, tuvaiak, szoros kapcsolatban a mongolok, burjátok és csuvasok pentaton gyakorlatával. A 4. csoportban az üzbégek az iráni tadzsikok felé mutató népzenei szálaikkal önálló csoportként határozhatók meg, melyek azonban a 2. csoporttal szoros kapcsolatban vannak. Az 5. csoportba a hatalmas területen élő kazakok kerültek igen összetett, dél és kelet felé is kapcsolatokat mutató népzékünkkel. A 6-ik csoportban pedig a kirgizek, hakaszok és számos altáji törzs szerepel, közös nomád hátterük miatt az 5. és 6. csoport sok közös vonást mutat.

- 1. anatóliai török (~Bizánc)
- 2. azeri (~iráni, kaukázusi) és türkmén (~iráni)
- 3. tatár, baskír, egyes altáji török, ojrát, tuvai (~mongol, burját, csuvas)
- 4. üzbég (~iráni)
- 5. kazak (4~5)
- 6. kirgiz, hakasz és számos altáji törzs

1. ábra Török népzék egy csoportosítása

A 2. ábra azt szemlélteti, hogy egyes régi magyar népzenei stílusok mely vizsgált törökségi nép körében fordulnak elő. Erről részletesen a dolgozat 4. részében, valamint az egyes népzeneik 3. részben történő tárgyalása közben esik szó.

<i>magyar népzenei forma</i>	<i>törökségi párhuzamok</i>
sírató kisforma	anatoliai törökök, azerik és kirgizek; kisebb mértékben: karacsáj-balkárok, türkmének, adaj kazakok és tuvaiak
pentaton ereszkedő dallamok, ezen belül kvart- és kvintváltás	Volga–Káma–Bjelaja-vidék (csuvasok, cseremiszek, tatárok), mongolok, ujjurok, sárga ujjurok; kisebb mértékben: karacsáj-balkárok
<i>pszalmodizáló</i> dallamok	anatoliai törökök, adaj kazakok, karacsáj-balkárok (és kaukázusi avarok)
trichord középső hangja körül mozgó ütempáros motívumokból építkező dallamok	anatoliai törökök; kisebb mértékben: karacsáj-balkárok. Ez a típus él azeri táncdallamokban és muzulmán imák egy formájában is
<i>regős</i> dallam	karacsáj-balkárok
visszatérő (kupolás) szerkezet	karacsáj-balkárok, kirgizek, anatoliai törökök és kazakok. Ez a forma a törökségi népeknél is újabb fejlemény.

2. ábra Magyar népzenei stílusok törökségi párhuzamai

A 3. ábra az összehasonlító törökségi népzene kutatás jelen helyzetét mutatja. Főként magyar kutatók munkáinak köszönhetően az oguz, kipcsak és csuvas népzeneiről viszonylag pontos képünk van, ami igen biztató, mert számbeli arányukat, államalkotó képességüket és az általuk lakott terület nagyságát tekintve e népek adják a török nyelvű népeesség zömét. A táblázatban **álló bold**-dal jelölöm a magam gyűjtéseit, **dólt bold**-dal Vikár–Bereczki gyűjtéseit és zárójelben szerepelnek azon népek nevei, melyek zenéje még nem került be az összehasonlító kutatásba.

		elhelyezkedés	
I.1	oguz	délnyugati	törökországi török, azerbajdzsáni, türkmén, (gagauz)
I.2	kipcsak	északnyugati	kirgiz, kazak, karacsáj, balkár, baskír, kazanyi tatár, (krími tatár, karaim, karakalpak, nogaj, kumük)
I.3	turkesztáni	keleti	üzbég, (sárga ujjur, mai ujjur, szalár)
I.4	szibériai	északi	(szibériai tatár, altaji, sor, csulimi és abakáni tatár, hakasz, tuvai, karagasz vagy tofa)
I.5	haladzs		-
I.6	jakut		(jakut)
II.	<i>bolgár-török ág</i>		csuvas

3. ábra Török népek nyelvi alapú osztályozása

A társadalomtudományok részeként természetesen a népzene kutatás sem képes végső, megdönthetetlen elméleteket felállítani, és a törökségi népzene összehasonlító kutatása is még messze van attól, hogy lezártnak mondhassuk. Nemcsak teljes népcsoportok hiányoznak, de a vizsgált népzennel kapcsolatban is számos elvégzetlen feladat maradt.

Tovább kell folytatni a gyűjtéseket, felmérni a hagyományos dallamok emlékeit, a mai repertoárt; fontos egy minél bővebb, jól adatolt, hozzáférhető (internetes) digitális archívum létrehozása, egyes kisebb területek, népcsoportok zenéinek monografikus feldolgozása, az

iszlám népi vallás dallamvilágának összehasonlító elemzése, a hangszeres zene és a hivatásos-félhivatásos előadók repertoárjának gondos vizsgálata és még ezeken kívül is számos munka vár ránk. A jövő feladata lesz többek között a turkesztáni és szibériai török, valamint a jóval kisebb *haladzs* és a jakut közösségek népzeneinek bevonása a kutatásba, valamint a hatalmas és igen összetett kazak és anatóliai repertoár kutatásának folytatása is. E feladatok egy jó része természetesen a helyi kollégákra, illetve nemzetközi munkacsoportokra például az általam alapított *Music of the Turkic-speaking World* ICTM munkacsoportra vár, de remélhetően a magyar szakma is folytatja munkáját e téren.

A még elvégzetlen feladatok ellenére bízom abban, hogy az elődök nyomdokain haladva a gyűjtés és az összehasonlító elemzés terén elért eredményeim előmozdítják e hatalmas terület népzenejének megismerését. Remélem azt is, hogy kutatásaim valamelyest segítséget nyújtanak mind az összehasonlító népzene kutatás művelőinek mind a kulturális antropológia módszereivel dolgozó etnomuzikológusoknak, megteremtve az alapokat egy még szélesebb, még több, nem csak törökségi népre kiterjedő eurázsiai összehasonlító zenei kutatáshoz. Számunkra különösen fontos, hogy e hatalmas eurázsiai terület népzenei áttekintése a magyar népzenei őstörténet egyes eredményeinek megerősítésére vagy éppen módosítására, újragondolására is adatokat szolgáltathat. Végül, az osztályozott, rendezett népzenei anyag jó szolgálatot tehet a zenei oktatásban, a nagy népzenei adatbázis pedig lehetőséget ad e népek zenei kultúrájának szemléltető bemutatásához.

Melléklet - a 3-nyelvű weboldalról

Ez a három nyelvű weboldal Sipos János és Csáki Éva török népek közötti 30-éves népzenei gyűjtésének jelentős részét mutatja be.

A baloldali fűleken az archívumról, a szerzőről, a magyar-törökségi összehasonlító kutatásról és még sok másról tájékozódhatunk.

A felső fűlek a gyűjtött anyag konkrét megjelenítésére koncentrálnak.

A **Keresés** lehetővé teszi a videó- illetve hangfelvételek műfaj, szövegkezdet, hangszer, adatközlők, illetve gyűjtési hely alapján történő megjelenítését és meghallgatását. Az azonosítóban kijelölhetünk egy teljes felvételt is, pl. SJ_AZE_01_DAT az első Azeri kazettán található anyagokat sorolja fel, melyeket meg is hallgathatunk.

Az **E-könyvek** alatt jelenleg az kirgiz és a karacsáj gyűjtésről megjelent elektronikus publikációkat olvashatjuk.

A **Könyvek** fül Sipos János könyveit mutatja be PDF illetve lapozható ISSUU formában. Ez utóbbi esetben itt a teljes képernyős módot használjuk (a szöveg alatt jobbra [] jel), a weblapra visszatéréshez pedig zárjuk le az ISSUU felületet. Itt és a cikkeknel is dolgozunk azon, hogy a kötetekhez hangot és videót is csatoljunk.

A **Cikkek** alatt Sipos János cikkeinek PDF formáját olvashatjuk (CTRL+F segítségével a cikkek címeiben témák szerint kereshetünk), az Előadások-ban eddig nem publikált konferencia előadások foglalnak majd helyet.

A **Hang-, video illetve fotó-archívum**-ban a gyűjtemény egyes felvételeit mutatjuk be vágtatlan formában. Ez a rész később a jobb tájékozódást elősegítő „felvétel-térképpel” egészül ki.

Sipos János és Csáki Éva gyűjtéseinek összefoglaló térképe